

Elsrijk West

Beschermd stadsgezicht

Beschermd stadsgezicht

Nederland kent meer dan 400 door het Rijk aangewezen beschermde stads- en dorpsgezichten. De wettelijke grondslag hiervan ligt in artikel 35 van de Monumentenwet 1988, die in 2015 deels is vervangen door de Erfgoedwet. Deze Monumentenwet omschreef beschermde stads- en dorpsgezichten als 'Groepen van onroerende zaken die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang dan wel hun wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groepen zich één of meer monumenten bevinden.'¹ De stads- en dorpsgezichten die al door het rijk zijn aangewezen, blijven ook beschermd onder de Erfgoedwet.

De gemeente Amstelveen heeft in haar erfgoedverordening 2016 in paragraaf 6, artikel 18 opgenomen dat er eveneens beschermde gemeentelijke stadsgezichten aangewezen kunnen worden. De bepaling dat er minstens één beschermd monument in een (potentieel) beschermd stadsgezicht moet voorkomen, komt in de erfgoedverordening van Amstelveen niet expliciet voor.

De bedoeling van een beschermd stadsgezicht is dat de hoofdstructuur van het gebied in stand blijft, en dat de functionele ontwikkeling in hoofdlijn blijft aansluiten op de historische ontwikkeling. Het doel van een aanwijzing is niet om het gebied te 'bevrozen' of 'op slot te zetten' en de individuele panden in het gebied zijn niet per definitie beschermd als gemeentelijk- of rijksmonument. De bescherming van het stadsgezicht heeft tot doel om ontwikkelingen en veranderingen aan gebouwen of de openbare ruimte in het beschermde gezicht meer bewust te doen toetsen aan de historische karakteristieken van het cultuurhistorisch waardevolle gebied.

Dit is de waardestelling van het beschermd stadsgezicht in Elsrijk-west. Het rapport omvat een beschrijving van de historische ontwikkeling en de kenmerken van het gebied, waarna de belangrijkste identiteitsbepalende elementen en functies worden benoemd die in het bestemmingsplan gewaarborgd dienen te worden om het karakter van het gebied te beschermen.

Inleiding

Het beschermd stadsgezicht in de wijk Elsrijk beslaat een gebied dat tot stand kwam tussen 1912 en 1955 en bevat een historische spoorlijn, een polderdijk, woningbouw uit de jaren twintig van de twintigste eeuw en stedenbouwkundige structuren en stadsgroen uit de eerste helft van de twintigste eeuw.

De spoorweg tussen Amsterdam – Amstelveen – Bovenkerk werd aangelegd tussen 1912 en 1918. In deze periode was het grondgebied van Elsrijk nog een polder met bijbehorende dijkstructuur en afwateringssysteem. De spoorlijn is op de polderdijk aangelegd.

Tien jaar na de aanleg van het spoor werden de eerste woningen van Elsrijk gebouwd. Elsrijk is integraal ontworpen, met aandacht voor hiërarchie van straten, symmetrie, nauwkeurig gekozen groen en vormgegeven plantsoenen en zorgvuldig ontworpen architectuur. Aan de wijk ligt een stedenbouwkundig plan uit 1924 ten grondslag, maar doordat de wijk over een periode van meer dan dertig jaar tot stand kwam, zien we binnen het plangebied duidelijke onderlinge verschillen in stedenbouw en architectuur. De bebouwing in en rond de Bergenvaarderstraat en de Jan Huddestraat is de oudste bebouwing in het gebied en is ontworpen in 1923. Deze woningbouw laat zich kenmerken door kleinere woningen en een fijne stedenbouwkundige korrel en is daardoor afwijkend van de riantere bebouwing in de rest van Elsrijk.

De Charlotte van Montpensierlaan, de Keizer Karelweg en de Graaf Aelbrechtlaan met de omringende bebouwing kwamen een decennium later tot stand, vanaf de jaren dertig. Evenals de rest van Elsrijk zijn de huizen en de kavels hier groter, want dit deel van de wijk was bedoeld voor de rijkere middenklasse. De Charlotte van Montpensierlaan is uniek als statige groene as, met centraal de waterloop en zicht op de monumentale Kruiskerk. De brede Keizer Karelweg is de noord-zuid lopende hoofdas van Elsrijk, hij wordt gesierd door hoge Italiaanse Populieren, een groene middenberm en groen aan weerszijden van de weg. De Graaf Aelbrechtlaan is de zuidelijke grens van Elsrijk-west. Deze laan wordt evenals de Charlotte van Montpensierlaan gesierd door een centrale waterloop en verschillende boomsoorten. Voornoemde straten zijn de dragers van het stedenbouwkundige ontwerp, zij omsluiten en doorkruisen de wijk, functioneren als doorgangsroute, oriëntatiepunt en als de groene zones van Elsrijk.

De Kruiskerk met het omringende park kwamen weer tien jaar later tot stand, in de vroege jaren vijftig van de twintigste eeuw. De kerk is in 1949-1950 gebouwd naar ontwerp van architect Marius Duintjer en is in 2011 aangewezen als rijksmonument. De directe omgeving van de kerk wordt in het beschermd stadsgezicht opgenomen als zijnde een belangrijk groen element in de stedenbouwkundige structuur. Hiermee laat het beschermd stadsgezicht in Elsrijk ruim veertig jaar hoogwaardige stedenbouwkundige, landschapsarchitectonische en architectonische ontwikkelingen zien.

De omschrijving in de Monumentenwet van het beschermde stads- of dorpsgezicht als groep van onroerende zaken die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang dan wel hun cultuurhistorische waarde is voor dit gebied van toepassing.

Ontstaansgeschiedenis

Het gebied Amstelveen Noord-West bestaat uit de wijken Patrimonium, Randwijck en Elsrijk, en het meest noordelijke deel van de oude dorpskern Amstelveen. Het westelijke gedeelte van dit gebied, ten westen van het Kazernepad en de Rentmeesterslaan, is niet ontveend en ligt daardoor hoger dan de wijken die ten oosten hiervan gebouwd zijn. De buurten die op dit hogere gebied liggen zijn eerder gebouwd dan de buurten van deze wijken die lager liggen, in het ontveende en ingepolderde gebied. De Amsterdamseweg is van oorsprong een veendijk, welke fungeerde als ontginningsbasis voor de verder in westelijke richting optrekkende ontginningen ten behoeve van de turfwinning. Op deze hoger gelegen dijk ontstond al in een vroeg stadium bebouwing. Bovendien fungeerde de dijk als doorgaande route tussen Amsterdam en het dorp Amstelveen.

De geschiedenis van het onderzoeksgebied begint met de aanleg van de Haarlemmermeerspoorlijn in 1912. De aanleg van het spoor hield verband met de toenemende mobiliteit en het feit dat de relatie tussen Amstelveen en Amsterdam steeds sterker en belangrijker werd. Een ander gevolg van de belangrijke relatie met Amsterdam waren de stadsuitbreidingen. Amsterdam groeide en hiermee ontstond er in de omringende gemeenten een uitbreidingsbehoefte zodat de forensen uit Amsterdam gehuisvest konden worden. Een belangrijk moment in de inperking van het grondgebied van Amstelveen was 1921, toen de noordelijke gemeentegrens van Amstelveen opnieuw werd vastgelegd. Dit was tevens het moment om over grote stadsuitbreidingen na te denken. De aanleg van Elsrijk was het resultaat van deze ontwikkeling.

Haarlemmermeerspoorlijn, een korte historie

Het spoortracé Amsterdam – Amstelveen – Bovenkerk maakt onderdeel uit van de tussen 1912 en 1918 aangelegde Haarlemmermeerspoorlijnen. De spoorlijn is grotendeels op bestaande polderdijken aangelegd, zo ook het deel dat zich in het beschreven gebied bevindt. De spoorlijn is in gebruik geweest voor goederenvervoer, en werd veel gebruikt om tuindersproducten naar de veiling in Aalsmeer te brengen. Daarnaast werd het spoor gebruikt voor forensenverkeer richting Amsterdam. Een groot succes is het personenvervoer echter nooit geworden en in 1950 werd de spoordienst voor personen gestaakt. In 1972 werd de lijn ook voor goederenvervoer definitief opgeheven. In 1975 is de Stichting Electriche Museumtramlijn Amsterdam opgericht en vanaf dat moment wordt het tracé richting Amstelveen gebruikt voor een recreatieve tramdienst. De Elektrische Museumtramlijn Amsterdam rijdt nog steeds van het Haarlemmermeerstation tot Amstelveen-Bovenkerk. Langs de Haarlemmermeerspoorlijnen staan verscheidene historische gebouwen, meerdere hiervan zijn aangewezen als rijks- of gemeentelijk monument. Binnen het beschreven gebied bevindt zich een dubbele spoorwachterswoning uit 1913, dit pand heeft de status gemeentelijk monument. Het spoortracé Amsterdam - Amstelveen – Bovenkerk is in 2019 eveneens aangewezen als gemeentelijk monument. Een deel van dit tracé ligt binnen het beschreven gebied.

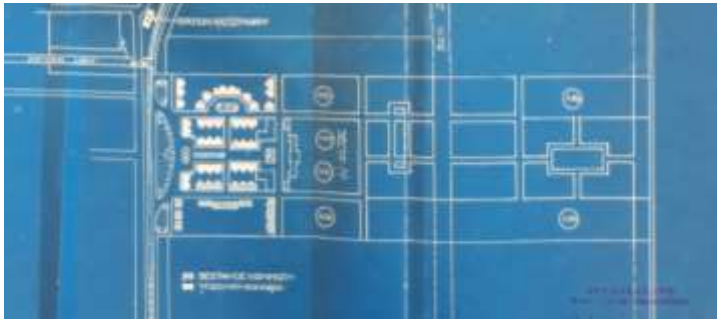
Terrasstructuren in Elsrijk, datum onbekend, bron: beeldbank NH-archieff.

Een uitbreidingsplan voor Amstelveen

De groei van Amsterdam had tot gevolg dat de omringende dorpen meegroeiden. Gemeenteopzichter Leo van der Bijl tekende een uitbreidingsplan waarmee Amstelveen zou groeien tot zo'n 120.000 inwoners. Het plan werd echter afgekeurd, mede omdat de gemeenteraad geen vertrouwen had in de kwaliteit ervan. In een artikel in het *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedenbouw* uit 1923 wordt beschreven dat het plan van Van der Bijl over voldoende inwendige samenhang beschikte, waarbij onvoldoende rekening gehouden werd met de verschillende belangen tussen de grote stad Amsterdam en de kleinere plaats Amstelveen. In feite werd hier verwezen naar de 'pogingen' in Engeland om tot een uitgebalanceerde stedenbouw te komen. Deze 'pogingen' kennen we nu als de Tuinstadgedachte van Ebenezer Howard, een bekend begrip in de geschiedenis van architectuur en stedenbouw.

Er werd een nieuw stedenbouwkundig ontwerp gemaakt door Jhr. A.H. op ten Noort, ingenieur en architect uit Utrecht. Het uitbreidingsplan van Op ten Noort uit 1924 was duidelijk geïnspireerd op de tuinstadgedachte. Op ten Noort maakte gebruik van de aanwezige hoogteverschillen en waterlopen, die ontstaan waren door de inpoldering van het gebied. Hij deed een verkavelingsstudie voor de bebouwing in de nieuwe wijk, waarbij hij streefde naar voldoende afwisseling tussen gesloten en open bouwblokken en naar een goede balans tussen kleinere arbeiderswoningen en grotere huizen voor het hogere segment. Zijn plan werd goedgekeurd in 1924 en ligt aan de basis van de aanleg van Elsrijk. De bouw van de wijk heeft vele jaren in beslag genomen en de werkelijk tot uitvoer gebrachte situatie toont invloeden van verschillende ontwerpers en tijdsinvloeden. Ook gemeenteopzichter Van der Bijl heeft zijn bijdrage geleverd aan de invulling van het stedenbouwkundig ontwerp van Op ten Noort. Het door hem getekende plan werd goedgekeurd in 1926.

De oude inpolderingsstructuur met de waterlopen en het oude dijklichaam vormen de basis van Elsrijk, zij werden vanwege hun afwateringsfunctie in het ontwerp opgenomen. Aan deze structuren is de inpolderingsgeschiedenis van het gebied afleesbaar. De hoogteverschillen zijn het gevolg van de inpolderingsstructuur en werden overbrugd met trap- en terrasvormige plantsoenen die op meerdere plekken toegepast zijn. Dergelijke plantsoenen zijn te zien op historische foto's uit de jaren dertig van de twintigste eeuw, ze werden dus al vanaf de vroege bouwfase van Elsrijk aangelegd. De exacte bouwdatum is echter niet bekend en kan per plantsoen verschillen.

Links: Uitsnede uit de blauwdruk voor het stratenplan van de Jan Hudestraat, d.d. 1922, Bouwarchief gemeente Amstelveen. Rechts: woningbouw aan de Bergervaarderstraat die typerend is voor de tuinsteden in Nederland.

Zicht op de Jan Hudestraat.

Een kleine stukje tuinstad in Elsrijk

De eerste huizen van Elsrijk werden gebouwd vanaf 1924 in opdracht van woningstichting Patrimonium. Dit deel ligt in het zuidwesten van Elsrijk, in het gebied gelegen tussen de Wolfert van Borsseleweg en de Jan Benninghstraat. Men wilde een veilige, gezonde en groene omgeving creëren voor de arbeidersklasse. Een ideologie die zich uitte in ruimtelijke ordening en architectuur en die duidelijk verband hield met de tuinstadgedachte en het sociale gedachtegoed van het begin van de twintigste eeuw.

Aan de Bergervaarderstraat bijvoorbeeld staan kleine arbeiderswoningen van één bouwlaag en een kap. Deze huizen passen geheel binnen de tuinstadgedachte, door hun typologie en hun architectuur. Kenmerkend zijn geknikte schilddaken met oranje pannen gedekt en voorzien van gemetselde schoorstenen. Er zijn kleine vensters toegepast en her en der zie je gemetselde muurtjes tussen de voortuinen. De woningen aan de Jan Hudestraat zijn wat groter, twee bouwlagen en een kap, maar deze zijn bijzonder gaaf behouden gebleven, omdat zij altijd in bezit zijn gebleven van een woningbouwcorporatie. Deze huizen zijn altijd op dezelfde wijze

gemoderniseerd en onderhouden, hierdoor is de eenheid in architectuur behouden gebleven. Doordat de woningen aan een plantsoen liggen, vormt de Jan Huddestraat een klein hofje. Het plantsoen aan de Jan Huddestraat is van oudsher beplant met sierbeplanting. Er staan twee zuileiken in en de sierbeplanting is een aantal jaren terug vernieuwd. Elsrijk ontleent haar groene karakter aan dergelijke plantsoenen en aan het openbaar groen langs de woonstraten.

Historische foto van de Charlotte van Montpensierlaan, datum onbekend, bron: NH-archief.

Een groene omgeving voor forensen uit Amsterdam

De bouw van de rest van Elsrijk-west vond plaats vanaf de jaren dertig. De toenmalige directeur van Gemeentewerken de heer Mijnaernds was verantwoordelijk voor de nadere uitwerking van het stedenbouwkundige plan. De tuinstadgedachte met haar sociale uitgangspunten van Op ten Noort werd stukje bij beetje losgelaten en dit blijkt ook uit de ruimtelijke opzet van de Charlotte van Montpensierlaan, de Keizer Karelweg en de Graaf Aelbrechtlaan, die veel statiger van aard zijn. Mede onder invloed van burgemeester de heer Colijn kwamen er namelijk meer huizen in het hogere segment. De burgemeester was van mening dat het armelijke dorp Amstelveen uit moest groeien tot een forensengemeente voor rijke burgers uit Amsterdam. Voor deze doelgroep waren grotere woningen op ruime kavels, een statige stedenbouwkundige opzet en veel groen nodig.

Tuin- en landschapsarchitect C.P. Broerse was verantwoordelijk voor het ontwerp en de aanleg van de groenstructuur. Broerse was werkzaam in Amstelveen van 1927 tot 1967, onder andere als directeur van de plantsoendienst. Hij was een landschapsarchitect met een duidelijke visie en heeft landelijke bekendheid verworven met zijn ontwerpen. De twee Heemparken in Amstelveen, heempark de Braak en het Jac. P. Thijssepark, die inmiddels zijn aangewezen als rijksmonument, en het Koos Landwehr-park, aangewezen als gemeentelijk monument, zijn van zijn hand. Mede dankzij het werk van Broerse geniet Amstelveen internationaal aanzien als groene stad. Ook op Elsrijk heeft hij zijn stempel gedrukt. Binnen het stedenbouwkundig plan zorgde hij voor de groenaanleg, vooral rondom de statige assen zoals de Charlotte

van Montpensierlaan. Broerse verwierf na de Tweede Wereldoorlog bekendheid als belangrijk voorvechter van de toepassing van inheemse soorten, maar dat is niet van toepassing op de hoofdassen van Elsrijk. Daarlangs heeft hij uitsluitend sierbeplantingen toegepast. De hele wijk Elsrijk-west is zelfs van origine beplant met sierbeplanting en Broerse heeft daarin een zeer breed palet aan soorten toegepast. Hij wilde de rijkdom van de schepping laten zien en was daarnaast betrokken bij de ontwikkeling van nieuwe soorten, zoals de veel gebruikte Berberis 'Amstelveen' en de landelijk nog steeds veel toegepaste veldesdoorn, de Acer campestre 'Elsrijk' waarvan de originele moederboom nog steeds aan de ventweg van de Keizer Karelweg staat. De taluds langs de spoordijk waren oorspronkelijk beplant met een zeer rijk sortiment aan sierheesters. In de zeventiger jaren zijn die taluds kort gesnoeid en aangeplant met bosplantsoen vanwege bezuinigingen op het groenbeheer, wat tot het huidige bosachtige karakter heeft geleid.

De kerk centraal in de samenleving

Na de Tweede Wereldoorlog (1949-1950) werd in het plantsoen aan het einde van de Charlotte van Montpensierlaan de Nederlands hervormde Kruiskerk gebouwd naar ontwerp van Marius Duintjer. Het ontwerp past naadloos bij het architectonisch gedachtegoed van de wederopbouwperiode, de kerk is dan ook aangewezen als rijksmonument. Bovendien getuigt ook de inrichting van de openbare ruimte van het gedachtegoed van de jaren vijftig. Architect Duintjer vond het namelijk belangrijk dat er geen scheiding was tussen het terrein van de kerk en het openbare gebied, kerk en samenleving vloeiden daardoor letterlijk in elkaar over. De centrale positie die de kerk innam in de samenleving van de jaren vijftig komt hier tot uitdrukking. Het ontwerp voor het plantsoen rondom de kerk kwam eveneens van Broerse. In dit ontwerp heeft hij een plantsoen met een bosachtig karakter gemaakt, er werden bijvoorbeeld veel eikenbomen en essen aangeplant. Deze werkwijze past binnen de gedachte van de heemparken, waar Broerse en Amstelveen zo bekend mee zijn geworden. In het park werd een openluchttheater aangelegd, dit theater is recentelijk weer in ere hersteld en nog als zodanig in gebruik.

Situatie

Begrenzingsgebied beschermd stadsgezicht Elsrijk-West, bron: Gemeente Amstelveen.

Situering

Het beschermd stadsgezicht Elsrijk bevindt zich in het noordelijke deel van Elsrijk en wordt aan de westzijde begrensd door de spoorlijn. Het deel van de spoorlijn tussen de Molenweg en de dubbele baanwachterswoning (Wolfert van Borsseleweg 92) valt binnen de grenzen van het gebied. Hiertoe behoort ook het plantsoen met de gemetselde trappen op de hoek van de Graaf Aelbrechtlaan en de Wolfert van Borsseleweg. Van west naar oost ligt de Charlotte van Montpensierlaan, een belangrijke en monumentale zichtsas die van de Wolfert van Borsseleweg richting de Kruiskerk loopt. Ten noorden van de Kruiskerk is tot slot nog een plantsoen met terrasstructuren op de hoek van de Keizer Karelweg en de Laan Walcheren.

Objecten met een erfgoedstatus

In het beschermd stadsgezicht of in de nabije omgeving bevinden zich enkele objecten met een beschermde status, te weten:

- De dubbele spoorwachterswoning aan de Wolfert van Borsseleweg 92 (gemeentelijk monument);
- De Kruiskerk (rijksmonument).
- Een blok met grondgebonden woningen tussen de Ruwiellaan, de Claes Persijnlaan en de Ruyschlaan (beschermd gemeentelijk stadsgezicht).
- De Nieuw Apostolische Kerk aan de Graaf Aelbrechtlaan 138-140 (gemeentelijk monument).

Beschrijving

Spoorwegtracé

Het spoorwegtracé is aangewezen als gemeentelijk monument en wordt beschreven en gewaardeerd in de waardestelling van 9 april 2019. Bij de beoordeling van vergunningaanvragen is de redengevende omschrijving het uitgangspunt en daarom wordt dit rapport tevens van kracht voor het beschermd stadsgezicht. Voor Elsrijk-west is het hoogteverschil tussen de spoorweg, die op een dijk ligt, en de directe omgeving van belang.

Plantsoen met terrasstructuren op de hoek van de Graaf Aelbrechtlaan en Wolfert van Borsseleweg.

Plantsoen met gemetselde terrassen

Het hoogteverschil tussen de ingepolderde grond en de voormalige polderdijk wordt in Elsrijk opgelost met openbaar groen. Het zijn relatief kleine plantsoenen waar ruimte is om even te zitten, ze zorgen voor ruimtelijkheid in de wijk en de plantsoenen geven de wijk haar groene karakter. Deze structuren zijn opgebouwd uit een combinatie van architecturale elementen te weten de gemetselde muren, trappen en bakken, met groenstructuren van aanplant en bomen. De twee locaties die onderdeel zijn van het gemeentelijk beschermd stadsgezicht vormen elk de entree van de wijk en hebben hierdoor een toegangsfunctie. Het betreft de hoek van de Graaf Aelbrechtlaan en de Wolfert van Borsseleweg in het zuidwesten en de hoek Keizer Karelweg en Laan Walcheren in het noordoosten van Elsrijk.

Graaf Aelbrechtlaan en Wolfert van Borselenweg

De beplanting in de gemetselde bakken bij de Graaf Aelbrechtlaan en de Keizer Karelweg bestaat uit lagere sierbeplanting en enkele groenblijvende soorten. Er staan bijvoorbeeld verschillende soorten rozen en wat Azalea's. De groene heesters worden de laatste tijd geschoren, wat het architectonische karakter versterkt. Dit is echter niet origineel. In de bakken staan, op een linde bij de spoorwegovergang na, geen bomen.

Plantsoen met terrasstructuren op de hoek van de Keizer Karelweg en de Laan Walcheren.

Keizer Karelweg en Laan Walcheren

De hoek van de Keizer Karelweg en Laan Walcheren is de toegangsweg vanuit Amsterdam naar het nieuwe centrum van Amstelveen en is naast historisch kenmerkende bebouwing aan weerszijden voorzien van een beeldbepalende en historisch waardevolle bomenbeplanting. Het zijn enkele rijen hoge Italiaanse populieren, te beginnen op de helling met de keermuren vanaf de Bella Donna/Laan Walcheren (in 2019 vernieuwd) en verderop voortgezet tussen de Charlotte van Montpensierlaan en de Graaf Aelbrechtlaan. De plantsoenen vormen de entree van Elsrijk die begint met een groepje populieren in de middenberm van de weg vlak voor de kruising met de Bella Donna/Laan Walcheren, waarna de reiziger afdaalt en een lange oprijlaan ingaat die naar het nieuwe stadcentrum voert.

Charlotte van Montpensierlaan gezien richting de Kruiskerk. Bron: Google Maps

Charlotte van Montpensierlaan en het park rondom de Kruiskerk

De Charlotte van Montpensierlaan is een rechte laan met centraal een waterloop, tussen de Wolfert van Borsseleweg en de Kruiskerk. De laan wordt doorsneden door de Keizer Karelweg, een grotere doorgangsweg in Elsrijk. Dit is tevens de enige plek waar het water onderbroken wordt. Kleinere woonstraten komen haaks uit op de Charlotte van Montpensierlaan en delen de bebouwing op in woonblokken. Door het eenduidige stedenbouwkundig ontwerp is er sprake van ritmische samenhang in de bouwblokken. Ook de architectuur vertoont duidelijke overeenkomsten, dit draagt bij aan de samenhang in de wijk. De Charlotte van Montpensierlaan onderscheidt zich van de andere straten in Elsrijk door de brede opzet en het centraal gelegen water, door de zichtas richting de Kruiskerk, doordat er meer beplanting aanwezig is dan in de andere straten en doordat sommige woningen iets rijker gedetailleerd zijn dan de gemiddelde bebouwing in Elsrijk. De Charlotte van Montpensierlaan is een rechte west-oost georiënteerde hoofdas die eindigt vóór de Kruiskerk, een belangrijke zichtas. Het omringende stratenpatroon is eveneens recht, de straten zijn loodrecht op elkaar gepositioneerd. De rooilijnen liggen recht langs de straten en de percelen en woonblokken zijn gelijkmatig van oppervlakte en omvang met uitzondering van enkele hoekpercelen. De centrale waterloop is opgedeeld in twee delen. Het oostelijke deel heeft vier rechte gemetselde kademuren en centraal een spuitfontein. Het westelijke deel heeft rechte gemetselde kademuren en aan de kopse kanten halfronde beëindigingen. Rondom het water ligt een brede aflopende grasstrook.

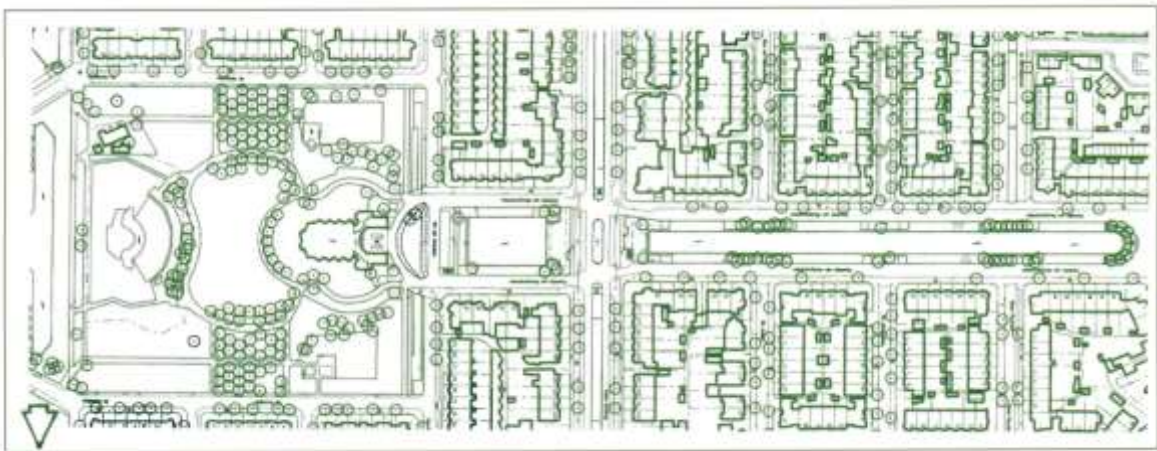
Charlotte van Montpensierlaan gezien richting het westen. Inrichting van de openbare ruimte. Bron: Google Maps

Aan weerszijden van het water ligt de straat, die toegankelijk is voor autoverkeer (éénrichtingsverkeer). Met uitzondering van de Keizer Karelweg, die geasfalteerd is, zijn de wegdekken voorzien van klinkerbestrating. Langs de straten liggen de met stoeptegels belegde stoepen. Alle woonblokken hebben een voortuin, de erfgrans wordt afwisselend met heggen of hekjes aangegeven. Bij enkele percelen is de erfafscheiding hoger dan 1,50 meter, waardoor het zicht op de voortuin en de voorgevel belemmerd wordt. Bij enkele percelen is een oorspronkelijke lage gemetselde erfafscheiding behouden gebleven.

Het ontwerp voor groenaanleg rondom de Charlotte van Montpensierlaan en het park rondom de Kruiskerk komt van Broerse. Rondom de rechte vijfverpartijen van de Charlotte van Montpensierlaan was het ontwerp voor het groen statig, lineair en symmetrisch. Rondom de kerk was het ontwerp landschappelijker van karakter doordat de begroeiing dichter was en omdat de paadjes een kronkelend verloop kregen. Het gehele parkontwerp is echter symmetrisch opgezet en vormt daarmee een voortzetting van het groen rondom de Charlotte van Montpensierlaan. De laan en het park kunnen daarom als één geheel beschouwd worden. In het park bevond zich van oorsprong een openluchttheater. Nadat het theater tijdelijk buiten gebruik geraakt was, is dit aan het begin van 21e eeuw in ere hersteld en opnieuw in gebruik genomen.

Het oorspronkelijke beplantingsschema van Broerse was uitgebreider en rijker dan de huidige beplanting. Niet alle bomen zijn behouden gebleven en veel van de oorspronkelijke begroeiing is vervangen door nieuwe beplanting, maar het ontwerp is in grote lijnen herkenbaar behouden gebleven. De bomen dragen in belangrijke mate bij aan het lineaire en monumentale karakter van het stedenbouwkundige ontwerp. Tussen de stoep en de rijweg zijn bomen aangeplant. Het lineaire beplantingsschema benadrukt de zichtas richting de Kruiskerk. Aan het einde van het water staan de bomen juist in groepen en vormen zodoende de beëindiging van de waterpartij. De beplanting bestaat uit elzen in de stoepen voor de woningen en groepen met berken (*Betula costata*, een Aziatische soort) en enkele treurwilgen in het talud. Op de hoeken bij de kruising met de Keizer Karelweg staan Italiaanse populieren. De groepjes met bomen in een ondergroei van heesters staan juist daar waar de zijstraten op de Charlotte van Montpensierlaan aansluiten. Hiermee hebben die zijstraten uitzicht op die boomgroepen. In de taluds tussen de boomgroepen in hebben vroeger rozen gestaan, maar voor Broerse waren die minder belangrijk. Het ging hem om de ruimtelijke werking van het groen. De zichtas op de kerk is belangrijk en mag niet dichtgroeien door te groot wordende treurwilgen. Bij de aansluiting op de Keizer Karelweg staan aan weerszijden van de Montpensierlaan in het trottoir een paar *Alnus glutinosa* var. *barbata*. Een imposante en in Nederland zeldzame vorm van de gewone zwarte els uit de Kaukasus. De elzen verwijzen ook naar de naam van de buitenplaats Elsrijk die hier stond, op de plaats waar nu de voormalige Van Leers Vatenfabriek staat aan de Amsterdamseweg. De wijk is vernoemd naar deze buitenplaats, maar indirect dus ook naar de vele elzen in het gebied.

Het plantsoen rond de Kruiskerk is beplant met bomen. Achter de kerk ligt een centrale weide en aan weerszijden daarvan een aanplant van eiken in een strak gelid en aan beide zijden van de kerk een nevenruimte met een speelplek. Achter de weide begint een gemengde bosaanplant met hoge bomen. In dat bos ligt het gerenoveerde openluchttheater. Het park rond de kerk staat in open verbinding met de aangrenzende buurt en zet de kerk symbolisch midden in de samenleving. Voor de kerk is een grote rechthoekige vijver gemaakt met groene oevers en een aanplant van treurwilgen en Italiaanse populieren. Door de kerk niet aan de weg te bouwen maar achter de vijver ontstaat er een fraai ensemble met het park rond de Kruiskerk en de Charlotte van Montpensierlaan.

Bepanting rondom de Charlotte van Montpensierlaan en de Kruiskerk. Bron: H. Koningen, Groene Sier het gezicht van de wijk, Amstel Mare, nr. 114-2019.

De Keizer Karelweg gezien richting het noorden. Foto: Google Maps.

Keizer Karelweg

De Keizer Karelweg is een noord-zuid as door Amstelveen en loopt over in de Amsterdamseweg in het noorden en de Van der Hooplaan in het zuiden. Het deel dat in het beschreven gebied ligt, betreft het stuk tussen Laan Walcheren en de Graaf Aelbrechtlaan en heeft een recht verloop met een middenberm en openbaar groen aan weerszijden. De Keizer Karelweg wordt doorsneden door de Charlotte van Montpensierlaan. De secundaire straten van Elsrijk-west lopen veelal parallel aan de Keizer Karelweg, hierdoor zijn er vrij weinig zijstraten en zijn er grote aaneengesloten rijen van woningen langs de weg. De architectuur kenmerkt zich als traditionele jaren dertig woningbouw. De huizen vertonen duidelijke overeenkomsten onderling en met de bebouwing in omliggende straten, dit draagt bij aan de samenhang in de wijk. De Keizer Karelweg onderscheidt zich van de andere straten in Elsrijk door de brede opzet en de middenberm met enkele kunstobjecten en middelhoge bomen en de groenstroken met hoge bomen. Hiermee kan de Keizer Karelweg gezien worden als één van de noord-zuid georiënteerde hoofdassen van Elsrijk-west.

De Keizer Karelweg is opgedeeld in een middenberm met aan weerszijden een geasfalteerde rijbaan, parkeervakken, een fietspad met stoeptegelbestrating, een groenstrook met heesters en Italiaanse Populieren en een trottoir met stoeptegels. De rooilijnen liggen recht langs de straat en de percelen en woonblokken zijn gelijkmatig van oppervlakte en omvang met uitzondering van enkele hoekpercelen. De woningen hebben een kleine voortuin met lage erfafscheidingen.

De beplanting is een belangrijk element aan de Keizer Karelweg. De hoge bomen aan weerszijden van de weg zijn Italiaanse populieren (*Populus nigra 'Italica'*) en in de middenberm staan magnolia's (*Magnolia kobus*). Verderop staan ook nog andere boomsoorten als bergiepen, essen en sierkersen. In de middenberm staat verschillende kunstobjecten. Het oorspronkelijke ontwerp voor het groen is van Broerse. De oorspronkelijke opzet van het groen is nog grotendeels intact, hoewel alle beplantingen vanwege veroudering ooit vervangen moeten worden. Dat geldt natuurlijk vooral voor sierheesters maar ook voor bomen. De populieren langs de Keizer Karelweg zijn in de jaren zeventig van de vorige eeuw al eens vervangen, want het is een soort die in de stad niet heel oud kan worden. De huidige populieren zijn nu ook weer dicht bij een derde generatie, en waar de weg omhoog loopt naar de aansluiting met de Laan Walcheren zijn ze inmiddels al vervangen door nieuwe aanplant.

De Graaf Aelbrechtlaan gezien richting het westen. Beeld: Google Maps.

Graaf Aelbrechtlaan

De Graaf Aelbrechtlaan is een rechte laan met centraal een waterloop, de laan loopt tussen de Molenweg en de Rembrandtweg. Het deel dat binnen het beschermd stadsgezicht ligt loopt van de Molenweg tot de De Ruyschlaan. De laan wordt doorsneden door de Keizer Karelweg, dit is tevens de enige plek waar het water onderbroken wordt. Kleinere woonstraten komen haaks uit op de Graaf Aelbrechtlaan en delen de bebouwing op in woonblokken. Door het eenduidige stedenbouwkundig ontwerp is er sprake van ritmische samenhang in de bouwblokken. Ook de woningen, die zich kenmerken als traditionele jaren dertig architectuur, vertonen duidelijke onderlinge overeenkomsten, dit draagt bij aan de samenhang in de wijk. De Graaf Aelbrechtlaan onderscheidt zich van de andere straten in Elsrijk door de brede opzet en het centraal gelegen water en doordat er meer beplanting aanwezig is dan in de andere straten in Elsrijk-west. Hiermee kan de Graaf Aelbrechtlaan gezien worden als één van de west-oost georiënteerde hoofdassen van Elsrijk.

De Graaf Aelbrechtlaan is een rechte as, het omringende stratenpatroon is eveneens recht, de straten zijn loodrecht op elkaar gesitueerd. De rooilijnen liggen recht langs de straten en de percelen en woonblokken zijn gelijkmatig van oppervlakte en omvang met uitzondering van enkele hoekpercelen. De waterloop ligt centraal in de laan en heeft een recht verloop. Het water wordt doorsneden door de Keizer Karelweg. Op de kruising bevindt zich een ovaalvormige rotonde met hierin bergiepen (*Ulmus glabra* 'Exoniensis'). Ze zijn gehandhaafd bij de aanleg van de rotonde in 2014. Zowel het oostelijke als het westelijke deel hebben rechte gemetselde kademuren en aan de kopse kanten rechte gemetselde beëindigingen. Rondom het water ligt een brede aflopende grasstrook.

Aan weerszijden van het water ligt de geasfalteerde rijbaan, die toegankelijk is voor autoverkeer (éénrichtingsverkeer). Langs de rijbanen liggen de met stoeptegels belegde stoepen. In de stoepen zijn hoge bomen aangeplant. Alle woonblokken hebben een voortuin, de erfgrans wordt afwisselend met lage heggen of hekjes aangegeven.

Het ontwerp voor groenaanleg komt oorspronkelijk van Broerse, maar uiteraard zijn veel bomen en heesters inmiddels vervangen. Langs de Graaf Aelbrechtlaan staan in de stoepen Italiaanse elzen (*Alnus cordata*), langs de rijbaan staan in de taluds treurberken (*Betula pendula* 'Tristis') en in de grasstroken aan de noordzijde, nabij de aansluiting met de Keizer Karelweg staan goudiepen (*Ulmus carpinifolia* 'Wredei'). De taluds zijn beplant met groenblijvende heesters in groepen die tegenover de zijstraten staan, zoals dat ook is gedaan langs de Charlotte van Montpensierlaan. Aansluitend aan die heestergroepen zijn perken met rozen geplant. Deze opzet is het resultaat van een herinrichting van ongeveer 25 jaar geleden, en maakt van de Graaf Aelbrechtlaan met recht een rozenroute. Omdat het omvangrijke rozensortiment dat Amstelveen vroeger kende door bezuinigingen erg is afgenomen is deze aanplant hier extra waardevol.

Waardering

Cultuurhistorische waarde

Het gehele gebied is van cultuurhistorische waarde, omdat het een gelaagdheid bevat uit verschillende fasen van de geschiedenis van Amstelveen. Het gebied bevat zichtbaar bewaard gebleven aspecten uit de Amstelveense inpolderingsgeschiedenis, de spoorweggeschiedenis, de geschiedenis van arbeidershuisvesting en de tuinstadgedachte en het denken over en waardering van stedelijk groen in een nieuwe uitbreidingswijk.

- De spoorlijn Amsterdam – Amstelveen – Bovenkerk is gemeentelijk monument. Het deel ter hoogte van de Wolfert van Borsseleenweg is opgenomen in het beschermd stadsgezicht, omdat het bijdraagt aan het historische verhaal van het gebied. Het vertelt over de spoorweggeschiedenis en de relatie tussen Amstelveen en Amsterdam. Bovendien ligt het spoor op de oude polderdijk, waardoor de inpolderingsgeschiedenis zichtbaar behouden gebleven is.
- De terrasvormige plantsoenen bij de Graaf Aelbrechtlaan en de Keizer Karelweg zijn van cultuurhistorisch belang, omdat zij getuigen van het hoogteverschil in het ingepolderde gebied. Bovendien laten deze structuren zien hoe er in de jaren dertig van de twintigste eeuw gedacht werd over een ruimtelijke en groene openbare inrichting die gericht was op een gezonde en aangename woonomgeving die zorgvuldig voorgegeven werd.
- De hoofdassen van Elsrijk-west, te weten de Charlotte van Montpensierlaan, de Keizer Karelweg en de Graaf Aelbrechtlaan zijn van cultuurhistorische waarde omdat de stedenbouwkundige opzet en de groenaanleg getuigen van het oeuvre van Broerse, een landschapsarchitect die landelijke bekendheid genoot en in belangrijke mate bijgedragen heeft aan het groene karakter van Amstelveen. De lanen zijn daarnaast representatief voor de sociaalmaatschappelijke context van de jaren dertig van de twintigste eeuw. Uit de ruimtelijke en groene stedenbouwkundige opzet en uit de woningtypes blijkt dat deze wijk bedoeld was voor het midden-hoge woonsegment. De gemeente Amstelveen wilde welgestelde burgers uit Amsterdam naar zich toe trekken.
- Het stedenbouwkundig plein voor de Kruiskerk en het park rondom de kerk zijn van cultuurhistorische waarde omdat zij symbool staan voor de sterke verwevenheid tussen kerk en samenleving in de sterk verzuilde jaren vijftig van de twintigste eeuw. De sterke relatie tussen kerk en samenleving komen tot uiting in de open relatie tussen het terrein van de kerk en de wijk.

Stedenbouwkundige waarde

Het gehele gebied is van stedenbouwkundige waarde, omdat het bepaalde ontwikkelingen in het stedenbouwkundig denken in Nederland in de eerste helft van de twintigste eeuw laat zien. Daarnaast bezitten de afzonderlijke onderdelen stedenbouwkundige waarden die verband houden met de specifieke lokale historie.

- De spoorlijn Amsterdam – Amstelveen – Bovenkerk, te weten het deel langs de Wolfert van Borsseleenweg is van stedenbouwkundig belang als een belangrijke historische infrastructurele en als een groene as in de stad. De spoorlijn vormt hier de groene en ruimtelijke beëindiging van de wijk.
- De terrasvormige plantsoenen zijn van stedenbouwkundige waarde, omdat de architecturale gemetselde terrassen het hoogteverschil benadrukken en omdat de beplanting in belangrijke mate bijdraagt aan het groene karakter van Elsrijk-west. Doordat het plekken zijn waar passanten even kunnen zitten, dragen zij bij aan een aangename en veilige woonomgeving waar men graag verblijft.
- De hoofdassen van Elsrijk-west, te weten de Charlotte van Montpensierlaan, de Keizer Karelweg en de Graaf Aelbrechtlaan zijn van stedenbouwkundig belang, omdat het de dragers zijn van de stedenbouwkundige structuur. Zij vormen belangrijke doorgangsroutes, geven de gebruiker oriëntatiepunten en richtingsgevoel. De inrichting van de openbare ruimte is ruimtelijk en groen, dit komt door toepassing van middenbermen, water, groenstroken, bloemperken en hoge bomen. De vormgeving van het openbaar gebied is statig, met herhaling van groepen planten en belangrijke zichtassen. Deze vormgeving draagt bij aan hoe het karakter van Elsrijk-west oorspronkelijk bedoeld was, namelijk een ruimtelijke woonwijk voor welgestelde burgers uit Amsterdam.

- De Charlotte van Montpensierlaan en het park rondom de Kruiskerk kennen een samenhangende en herkenbare stedenbouwkundige structuur. Het ontwerp van de openbare ruimte is vrijwel ongeschonden behouden gebleven en draagt in belangrijke mate bij aan de ruimtelijkheid en het groene karakter van de laan. De zichtas richting de kerk is hierbij essentieel. De rijbanen in de Charlotte van Montpensierlaan zijn met klinkers bestraat, dit draagt bij aan het karakter van de laan.

Groenstructuur/landschapsarchitectuur

De beplanting draagt in belangrijke mate bij aan de waarde van het stedenbouwkundig ontwerp. Het groen draagt bij aan het groene en ruimtelijke karakter van het gebied. De formele opzet met zijn haast architectonische vormgeving van het groen, in samenhang met de bouwkundige elementen als de vijverkoppen en terrassen, de symmetrie, en de keuze voor sierbeplantingen zijn kenmerkend. De landschapsarchitectuur, de stedenbouwkundige structuur en de architectuur vormen een harmonisch geheel.

De belangrijkste groenstructuren zijn:

- Het groen en de ruimtelijkheid rondom het spoor en het zichtbaar bewaard gebleven hoogteverschil.
- De plantsoenen met terrasstructuren bij het begin van de Graaf Aelbrechtlaan en bij de Keizer Karelweg.
- Het park rondom de Kruiskerk, met het bosachtige karakter aan de achterzijde, het openluchttheater, het parkachtige karakter aan de voorzijde en de open relatie met de openbare ruimte.
- De Charlotte van Montpensierlaan, de Keizer Karelweg en de Graaf Aelbrechtlaan, die mede dankzij het groen ieder een belangrijke as vormen. De volgende elementen/kenmerken langs deze assen zijn van belang:
 - o De groene oevers langs het water die een duidelijke helling hebben.
 - o De perken met lage heesters en/of rozen.
 - o De bomen langs het water en de bomen langs de stoepen.
 - o De bomen in de middenberm en in de groenstroken langs de stoep.

Bebouwing en overig groen langs de secundaire straten

De bebouwing langs de Bergenvaarderstraat, de Jan Huddestraat en Charlotte van Montpensierlaan kent architectonische kwaliteit, omdat deze exemplarisch is voor de bouwtraditie in Nederland in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw. De richtlijnen voor het behoud van de bebouwing zijn vastgesteld in de welstandsnota van Amstelveen. De bebouwing valt derhalve niet onder het regime van het beschermd stadsgezicht, maar dient wel met aandacht beoordeeld te worden bij vergunningaanvragen.

Het overig openbaar groen in de secundaire- of woonstraten, zoals het plantsoen in de Jan Huddestraat bijvoorbeeld, draagt in belangrijke mate bij aan de kwaliteit van de openbare ruimte en het valt aan te bevelen om deze mee te nemen bij vergunningaanvragen en bij het beheer van de wijk. De secundaire- of woonstraten vallen echter buiten het beschreven gebied, omdat het te ver voert om de hele wijk aan te wijzen als beschermd stadsgezicht.

Bronnen

Literatuur en rapporten

- Ir. H.T. Vink, *Amstelveen, van Dorpje aan de poel tot stad in het groen*, Amstelveen 1999
- Bram Galjaard en Hein Koningen, *Amstelveen in het groen, 75 jaar Amstelveense parken en plantsoenen*, Vereniging Historisch Amstelveen, 2002.
- Agnes Hemmes, *Beschrijving van het spoortracé Amsterdam – Amstelveen – Bovenkerk*, Gemeente Amsterdam, 2019
- Gemeente Amsterdam, BMA, *Cultuurhistorische verkenning en advies Havenstratterrein*, Amsterdam 2013.
- Peter van Schaik, 'Het stadsdorp Elsrijk', *Amstel Mare*, nummer 114-2019, pp. 2-6
- Paul Paris, 'Tussen de singels, de evolutie van de doorzonwoning in Elsrijk', *Amstel Mare*, nummer 114-2019, p.p. 9 – 20.
- Hein Koningen, 'Groene sier, het gezicht van de wijk, Gemeentelijk groen in Elsrijk', *Amstel Mare*, nummer 114-2019, p.p. 21-31.
- Bram Galjaard, 'Vertrouwen in eigen kracht', *Groen 1-1997*, p.p. 24-28
- Welstandsnota https://www.amstelveen.nl/wonen-leven/publicatie/omgevingsloket_beleid-en-visie_welstandsnota

Archiefmateriaal

Historische foto's beeldbank gemeentearchief Amstelveen.

Beeldmateriaal

Alle foto's zijn van MOOI Noord-Holland, tenzij anders vermeld. MOOI Noord-Holland maakt gebruik van Google Maps afbeeldingen wanneer veldwerkfoto's onbruikbaar zijn vanwege regen of slecht licht.

MOOI NOORD-HOLLAND

Emmastraat 111
1814 DP Alkmaar
T 072 520 44 59
info@mooinoord-holland.nl
www.mooinoord-holland.nl
juni 2020

Onderzoek en tekst

Marrit van Zandbergen
Sebas Baggelaar
Dorine van Hoogstraten

Noten bij de tekst

¹ Tekst Monumentenwet 1988, artikel 1f